

Владимир Пицало

Тесла,

портрет
срeд
маски

*Преводът на това издание е подпомогнат
от Министерството на културата на Република Сърбия.*

traduki

Издаването на това произведение беше подкрепено от ТРАДУКИ, литературна мрежа, в която са включени Федералното министерство по въпросите на Европа, интеграцията и външните работи на Република Австрия, Министерството на външните работи на Федерална република Германия, Швейцарската културна фондация „Про Хелвеция“, КултурКонтакт Австрия (по възложение на Федералното канцлерство на Република Австрия), Гьоте-институт, Словенската агенция за книгата ЈАК, Министерството на културата на Република Хърватия, ресор „Култура“ в правителството на Княжество Лихтенщайн, Фондацията на Лихтенщайн за култура, Министерството на културата на Република Албания, Министерството на културата и информацията на Република Сърбия, Министерството на културата на Република Румъния, Министерството на културата на Черна гора и фондация „С. Фишер“.

Vladimir Pištalo
Tesla. Portret među maskama

Copyright © 2008, Vladimir Pištalo

Владимир Пищало
Тесла, портрет сред маски

© Ася Тихинова-Йованович, преводач, 2016
© Венета Атанасова, художник, 2016
© ИК „Унискорп“, 2016

ISBN 978-954-330-437-0

Владимир Пицало

Тесла,
портрет
сред
маски

*Превод от сръбски
Ася Тихинова-Йованович*

МЛАДОСТ

1.

Бащата

Красив феномен

Какъв е този свят?

Каква е причината на битието?

Тези мисли се въртяха като игриви котенца в главата на Милутин Тесла. И той неминуемо стигаше до последния, страшен въпрос – какво е това *какво*? Тук мисълта угасваше и свещеникът усещаше как главата му се замайва.

– Мисълта човешка е практичен инструмент – стигаше до заключение Милутин Тесла. – Мисълта е като триона, направен да сече дърва. На трион и с лък може да се свири, но не това е неговото предназначение.

И той съветваше учениците си в един момент да престанат да умуват и да вземат решение.

– Аз например – обясняваше той – бях готов да завърша военна академия, но отсякох и станах свещеник.

Първото му назначение бе в Сен – град, изложен на ветровете и възпяван в юнашките песни. В Сен той говореше на енориашите си:

Аз ви моля и ви съветвам за добруването ваше не бъдете таквиз прости люде, дето нямат доволно разум, вземете от народния дух за просвещение; градете поведението си на свободата, равенството и братството...

Сеняните не слушаха просветителя поп. Одумваха го. Обвиняваха го, че е глуповат и болнав. Смятаха, че болестта го прави такъв, и искаха да го махнат. Попът пък им отвърщаше, че сред люде като тях и здравето си човек не мож' да удържи.

А к'во си мислите, че тук ме държи някакъв интерес? – заядливо питаше Милутин Тесла сеняните. – Оттук и в Бесарабия да ида, пак нищо няма да изгубя.

Вместо в Бесарабия поп Милутин беше преместен в село Смилян в Лика. По време на пребиваването си в селото Милутин Тесла никога не пропусна да яхне коня, за да отиде и да изповяда някой болен дори когато само вълчите очи блестяха в зимната нощ. След продължителната езда попът отърсваше снега от подплатената с кожа на златка шуба и влизаше в одаята на болния. Пристъпваше към леглото, навеждаше се към страдащия и топло му пошепваше: *Сега трябва да отвориш сърцето си и да кажеш всичко, което лежи на душата ти, шепнешком, защото Господ най-добре чува изречените с шепот думи.* И грубите хора отваряха сърцата си и разкриваха своя живот, така както никой и никога не го е чувал. А попът безуспешно се мъчеше да забрави много от онова, което му бяха рекли при изповедта.

В затрупаната от сняг къща Милутин Тесла четеше много. Четеше за железницата, за Кримската война и за новата, изградена от стъкло палата в Лондон. Попът на Смилян писа в местните вестници за холерата, която се бе разляла от Далмация по Лика *като зехтин по маса.* Пишеше и за безбройните спънки, пред които се изправя застъпникът за народните училища в най-изоставените енории на Карловацката митрополия. За *Сръбски дневник* той описа *красивия феномен* на светлината в атмосферата, който се появява на всеки Петровден. *Този феномен,* пишеше удивеният Милутин Тесла, *наподобява водопад от искри, едновременно далечен и толкова близък, че може с ръка да се докосне.* Оставяйки модри дири след себе си, светлинният водопад изчезвал зад хълма. Отеквала страшна гръмотевица, сякаш рухвала огромна кула и ехото ѝ дълго се разнасяло по южните склонове на Велебит. От този *малък Божий феномен* звездите *пребледнявали.* Докато сред народа това явление давало повод за какви ли не догадки, по-умният наблюдател (очевидно самият Милутин Тесла) съжалявал, че не може да му се нагледа, *защото тази Божия проява в природата траяла толкова кратко, колкото човек с ръце да плесне.* Тежка омара предхождала това явление, сетне завалявал дъжд, а привечер се разведрявало... *и въздухът бил прохладен, небето се усмихвало и звездите сияели като никога. Сетне от изток изведнъж заблестявало, сякаш пламвали триста лъча, протегнати към запад, звездите се отдръпвали и цялата природа като че занемявала...*

Парламентът на света

Децата винаги се плашеха, когато баща им се *преобразяваше*. Когато се готвеше за неделната проповед, Милутин забраняваше на семейството да влиза в стаята му. Зад заключената врата на бащината одая неочаквано гръмко отекваше гневен бас. После прозвучаваше успокояващият глас на жена, а след туй неконтролируемо викане. Слушателят би могъл да се закълне, че в стаята има много хора. Проповедта беше истински театър. Джука Тесла и синовете ѝ уплашено слушаха как заключилият се Милутин мени гласа си и се кара със себе си. Дъщерите дори не помисляха да отворят вратата, защото се страхуваха, че ще видят странното, преобразено и непознато лице на баща си. Зад обикновената врата, която изведнъж ставаше загадъчна, попът шепнеше на немски и крещеше на сръбски. Съскаше на унгарски и мъркаше на латински. На фона на тези гласове някой буботеше на черковнославянски.

Дали това беше още един *красив феномен*, който изисква обяснение? Или смилянският свети Антоний разговаряше със своите изкушения? Дали не е бил самотен? Може би този самоизолирал се полиглот си е представял, че е *парламентът на света*? Или е репетирал проповедта като драма, в която той е и трагикът, и комикът, и хорът?

2.

Майката

Искра в камъка

Слушаха я синовете ѝ Никола и Дане и очите им искряха като светулки. Мършавата глава на кокошката се поклащаше от скута на майката, а тя им задаваше гатанки:

– През планина минава, не шумоли; по вода ходи, не я разплисква – що е то?

– Сянката! – отговаряше Дане, винаги по-бърз от Никола.

– Кой водата не обича? – продължаваше да пита майката.

– Котките и часовниците.

По-малкият син най-много обичаше приказките *Правда и кривда*, *Какво сънува дяволът*, *когато се преструва на добър*

и *Чиракът на магьосника*. В последната дяволът пита чирака дали е научил нещо, а той му отговаря: *Нищо не научих, забравих и онуй, което знаех преди*. Никола обичаше приказките, защото в тях глупакът, по-малкият брат, беше винаги истинският главен герой. Джука приспиваше и него, и Марица с приказки:

– *Пътувал свети Сава по света, преоблечен като просяк, и стигнал пред палата на богатия Гаван, който имал огромно богатство...*

Очите на Никола се затваряха. Рееше се на границата на съня.

... *Тогава свети Сава направил кръст с тоягата си и на мястото на палата се появило езеро...*

Сън ли беше това?

... *Хората разказват, че всяка година на този ден водата започвала да клокочи и в езерото петел запявал...*

Заради слепотата на своята майка Джука Мандич рано бе поела грижата за домакинството. Като изключим приказките, които нейната майка ѝ разказвала, тя така и не разбрала какво значи детство. Сама тъкала платна за дрехи, грижела се за по-малките. Когато холерата в Лика *се разливала като зехтин по маса*, а бащата обикалял да дава причастие, починали първите им съседи. Момичето изкърпало и облякло и петимата.

Омъжила се и натоварила още една къща на плещите си. По примера на гръцките философи и с много здрав разум Милутин Тесла отбелязваше, че *там където поп мотика хване, за напредък и дума не може да става*.

Джука обработваше църковните имоти с разногледия слуга Мане.

– Не се цели, където гледаш, а където трябва! – говореше тя на Мане, когато той цепеше дърва.

Учеше Никола, че търтеят опложда пчелата майка високо в небето и ако не я налага някоя лястовица, ще се появят много нови пчели.

– Лястовиците и таралежите са неприятели на пчелите.

Веднъж Никола падна и удари челото си в един стол. Майката го целуна, *за да не боли*, помилва тригъгълната глава и през смях извика: *Ударът в камъка искра намира, без него в камъка живот за нея няма*. Когато го заболяваше коремът, тя слагаше ръката си на пъпа му и тихо и ритмично започваше:

*Мили боже, чудо невидяно,
ще се жени Милич байрактаря...
Но девойка нийде не намери
да му бъде лика и прилика,
за женитба вече не продумва*...*

Болката отшумяваше и момчето се чувстваше сигурно.

През деня Джука ходеше пребрадена. Ставаше в ранни зори, два часа преди останалите. Сядаше в кухнята и оставяше открената вратичката на печката. Никола се будеше и скришом я гледаше как се реши. Огънят припламваше през вратичката и шевовете на печката... В светлината на огъня майка му беше сякаш излята от бронз. Преобразяваше се и Никола скришом я гледаше.

Дълбок беше майчиният живот.

Тих беше майчиният живот като падането на дърво в планината, където няма никой, който да го чуе.

Дърветата

Тя се обърна към гористия хълм Богданич.

– Чувате ли?

– Какво?

– Как на Богданич дърветата говорят!

– За какво?

– Когато се запролети, брезите въздишат и питат: *Кога ще свалим ледените окови? Потърпете малко – учат ги боровете. – След три месеца ще свалим ледените брони. Водата ще заромоли, а вие, брезите, първи ще разлистите младите си листа.*

– И какво още казват? – питаше Никола.

– Зорницата ще отвори слънчевите двери, извисяват гласове брезите. През портата, яхнал коня, ще влезе бог Ярило и ще каже на майката земя: Влажна земя, обикни мен, бога на слънцето, бъди моя любима и аз ще те покрия с изумрудени езера и златни пясъци, със зелени треви и бързи потоци. С птици, плодове и с цветя – червени и сини. А ти ще ми родиш безброй деца. И брезите ще поздравят с първите си листа лъчите на пролетното слънце и ромона на водата.

* Стиховете в тази книга са преведени от Христо Попов. – Бел. прев.

Никола слушаше, без да трепне, а после се усмихна.

– Не е така. Лъжеш ме.

Вместо да разказва басни за животните, майката най-често им говореше за растенията. Познаваше добре билките и твърдеше, че самотни растения няма, а всяко растение е свързано с нечия душа. Самодивите например обитават бряста, елхата и ясена.

– А как са се появили? – питаше Дане.

– Произлезли са от есенния минзухар – с готовност отговаряше майката. – Затова и момците никога не го настъпват. Ще те науча да познаваш есенния минзухар, та да не го настъпиш.

– А къде живеят самовилите?

– Казах ти вече кои са техните дървета. И тисът е дърво самодивско. Расте само на чисто място – отговаряше Джука.

– Колко дълго живеят самодивите? – продължаваше играта Никола.

Майката свиваше рамене.

– Самовилите ядат семе от чесън и живеят, докато животът не им омръзне, а когато им омръзне, захвърлят това семе и без болка умират.

Никола се гордееше, че майка му знае толкова много неща, сякаш някога и тя е била самодива. Не разбираше само защо баща му се мръщи, когато Джука разказваше за свят, изгълнен със светещи души, в който растенията и хората много си приличат. Тогава той още не схващаше, че тези вълшебни приказки са не само за самодиви и растения, но и за богове, по-стари от самия Бог.

– Ако наблизко няма църква, можеш да се помолиш под някоя ела или под липа – съветваше синовете си майката.

Тя създаваше свят, а бащата търсеше потвърждението му в книгите. Слушаше разказите ѝ и се мръщеше. Не разбираше как тези предания са могли да се съхранят в семейство с толкова много попове.

– Зарежи това – мърмореше Милутин. – Остави злото и вземи доброто. Остави болките и ядовете и приеми здравето.

3.

Снежната топка

На втория ден на православната Коледа три момчета се изплъзнаха от погледа на родителите си и поеха към гората над Смилян.

– Какъв хубав сняг – засмя се първото момче.

– Да, хубав е... Бие право в очите – обади се второто.

Третото момче ловеше снежинки с уста като младо куче.

Гледаха внимателно пред себе си. Изкачваха се, не се знаеше кой е по-задъхан – Никола или по-големите му братовчеди, Винко и Ненад.

Окованите в ледена броня скали приличаха на чудовища. Дълбока тишина цареше между боровете. От време на време вятърът свистеше във върховете на дърветата и белият товар се сипеше от клоните. Чуваше се как гората диша.

Момчетата потъваха в дълбокия сняг, нозете им бяха мокри. Опираха ръце в коленете си, за да се катерят по-лесно. Озоваха се на каменистото възвишение, издигащо се сред един дол, от който вятърът разнасяше снежен прах.

– Няма да се катерим повече, ако искаме да се върнем у дома, преди да мръкне – рече Никола.

Момчетата стояха, сложили ръце на хълбоците си, и дишаха дълбоко. На скалата, наред този дол, двамата безкрайно различни братовчеди прегърнаха Никола. Винко беше мълчаливо и гнусливо момче с тъмни кръгове под очите. Веднъж изчезна някъде и цял ден го търсиха. Най-после го откриха, сгушен в църквата. В семейството на Никола мъжете ставаха главно попове или заемаха някаква военна служба. С мълчанието и с тъмните кръгове под очите си Винко сякаш потвърждаваше своето призвание.

Трудно можеше да се каже, че брат му Ненад е добър материал за свещеник или офицер. Веднъж вдигна огромен камък и го стовари върху една костенурка. Когато котката на семейство Тесла се окоти, той удави котенцата в една кофа. Това лято Никола направи двигател, придвижван от полета на майски бръмбари, а Ненад грабна бръмбарите и ги изяде.

Тишината в гората ставаше все по-дълбока. Трите момчета дишаха в еднакъв ритъм. Студеният въздух дразнеше ноздрите им.

Винко бавно свали ръката си от рамото на замислилия се Никола и погледна към дола. Никола гледаше как пулсира вената на слепоочието на Винко и рече:

– Мечката спи някъде в тази гора. Съселите и язовците спят в леговищата си. Буболечките са заспали под смръзнатите корени. И под всичко това спи една непробудена сила.

Тогава и Ненад свали ръката си от рамото на Никола и се задави:

– А аз... аз бих искал... Аз бих искал да съм вълк в тази гора.

Отметна главата си назад, гръклянът му щръкна и той изрева:

– А-оооо-уууу!

Когато братята свалиха ръцете си, Никола почувства, че раменете му са открити, и потръпна от студ.

– Хайде да хвърляме снежни топки надолу – разбърза се той, – та да видим коя ще стигне най-далеч.

– Дадено!

Снегът скриптеше между дланите им. Братята имаха ръкавици, Никола – не. Пръстите му се вкочаняваха от студ, докато правеше снежни топки и ги пускаше по надолнището. Топките се търкаляха, събираха мокрия сняг и растяха. Повечето натежаваха и се спираха недалеч от мястото, откъдето бяха хвърлени.

– Вижте моята – писукаше Ненад. – Моята е най-хубава.

– Ама че е глупава – викаше Винко. – Я погледни моята.

– Ами че твоята спря.

– Как няма да спре, удари се в този пън.

Никола чувстваше, че дланите го болят от студ. По тях сякаш нямаше месо и замръзналите му кости като че се гърчеха под набития сняг. Момчето се опитваше да намери малко топлинка и пъхаше ръцете си под мишниците. Най-после бръкна в панталоните си и сложи длани под скротума.

– Виж моята топка! – пишеше Ненад.

– А я виж моята! – викаше Винко.

Никола не гледаше. Освободи смръзнатите си длани, бяха се стоплили между бедрата. Мълчаливо направи топка. Хвърли я, сякаш хвърля зарче. Снежната топка се търкулна по склона, събирайки сняг по пътя си. Търкаляше се бързо. Растеше бързо. За миг се превърна в огромна снежна топка, която се обръщаше и свистеше. Сетне престана да свисти и с грохот полетя към дола.

Момчетата видяха, че положението става напечено. Търкаляйки се надолу, чудовищната топка започна да отнася не само снега, но и горния слой на почвата.

– Майчице моя, майчице – пискливо шепнеше Винко. – Това стана лавина!

Снежната топка се превърна в стихия. Оставяше зад себе си разровен, разпокъсан пейзаж. Помете с лекота брези и борове. Тъгнеща и отнасяща всичко пред себе си, тя изчезна към селото. Планината се разтърси от удара.

И тогава ясно се видя, че единият братовчед на Никола е уплашен, а другият – въодушевен от живота.

– Иии! – свистеше Ненад унищожителят, сякаш страхът му доставя физическо удоволствие.

И докато земята се тресеше под краката им, брат му Винко, разплакан, се молеше:

– Не позволявай, Боже, това да вдигне лавина над нас... Не дай боже това да разруши селото...!

Никола стоеше като хипнотизиран. Разрушителната сила го изпълваше с възхищение. Опияняваше го мигът на освобождение на природната стихия.

Малкото бяло нещо, хвърлено с бързо движение на ръката, понесе камъни пред очите му и помете боровете като кибритени клечки. Материята се пробуди и освободи изконна сила. Нищо не можеше да спре снежната топка, търкаляща се под онзи единствено точен ъгъл. Никола стоеше, настръхнал, между обезумелия от страх Винко и възторжения Ненад.

– Съдба – прошепна ужасено.

4.

Зимите

В Смилян Божието сътворение продължаваше. Селяните бяха толкова високи, че по-скоро приличаха на великани. Думите им бяха живи, а не мъртви. Природата беше изконна. Мирисът на студ бе поздрав от Бога.

Да, зимите бяха по-студени от всички, които щяха да настъпят след тях. Такива зими са характерни повече за Русия и Финландия, отколкото за Балканите. Струваше му се, че пребивайки пъртини през снега, селяните оставят след себе

си искрящи следи. Хвърлената в някое дърво снежна топка се разбиваше с блясък. Една привечер котаракът, с който Никола обичаше да си играе и да го прегръща, започна да се държи някак странно. Палейки свещ, момчето се спря да го погали и почувства как под дланта му пращат искри. Помилва го с ръка, погледна наляво, после надясно. Видя плоча от светлина между пръстите си и гърба на котарака. Вероятно и това бе някакъв *красив феномен* на Божията природа.

– Виж ти, бога ми! Наистина виж – възкликна Джука.

Милутин се сети, че това, което виждат – а нямаше съмнение, че виждат – е електрически заряд. Обясни им явлението, както най-добре умееше.

Тогава за пръв път Никола си помисли, че природата е като една голяма котка, и запомни това.

Помисли си също – а кой я гали?

– Живеем в илюминиран свят – прошепна Милутин на сина си и на жена си.

– А какво значи илюминиран? – шепнешком попита майката на Никола.

– Осветен отвътре.

5.

Визьори

... Нима, когато се озове на светлина, очите му, заслепени от силния блясък, биха могли да видят нещо от онова, което наричаме реално?

Платон, *ДЪРЖАВАТА*, КНИГА СЕДМА

– То идва от нищото! – оплака се малкият Никола на родителите си.

Затвори очи и светлината го заля. Светът се разтопи като течен огън.

– Аз изчезвам. Потъвам – шепнеше момчето.

Никола с всички сили се напругаше да се върне в делничния драгоценен свят.

– То си има своя воля! – оплакваше се той.

– Сякаш гледаш към слънцето със затворени очи, така ли? – питаше майката.

– Нещо такова. Върху очите ти пада златен визьор, но те не са затворени. Пред тях блясва сияние и ти се рееш в светлина.

– Да не би да е епилепсия? – питаше се Милутин.

Оказа се, че е по-скоро нещо като Таворската светлина* в източната църква. Върху очите на Никола се спускаше светлина, която с един жест елиминираше правилата на света. Гледано отвътре, лицето на Никола наподобяваше златно полукълбо. Това озарение, което нарушава стабилността на живота и унищожава околния свят, уплаши много поп Милутин.

И тогава за пръв път в живота си Дане взе страната на своя осем години по-малък брат.

– Не. Това, за което говори Никола, се случва и на мен.

Родителите си отдъхнаха. Щом това се случва и на принца, тогава не е страшно.

– А освен сиянието, пред очите ти явяват ли се и картини? – попита Дане.

Никола кимна.

– Не се страхувай – спокойно рече Дане. – Отдай им се.

Никола се взря в брат си с насълзени очи и простена:

– Но то е по-страшно от всичко.

6.

Братът

– Кое е това хубаво момче? – питаха посетителите и отпращаха топлата си усмивка към Дане Тесла.

След това се обръщаха към по-малкия Никола и питаха:

– А това кой е?

Братята си приличаха, но това никой не забелязваше. Леля им Дева, от устата на която стърчеше зъб като на дива свиня, обичаше повече Дане. Обичаше го и Лука Богич, ловец със зачервено лице, който насочваше към децата пушката си и заплашваше, че ще ги убие. Обичаше го и прошареният поп Алагич, чийто смях наподобяваше хъркане.

* В православната теология Таворска е светлината, която се появява на планината Тавор в Палестина в деня на Преображение Господне. – *Бел. прев.*